

**МИКОЛА МИХАЛЬЧЕНКО,**

*член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, завідувач відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України*

## **Розвій сучасної української соціології**



**Пилипенко В. Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства.** — Львів: ЗУКЦ, 2012. — 326 с.

Ускладнення соціальної практики, поява принципово нових проблем, пов'язаних із необхідністю радикальних економічних реформ і подальшої демократизації суспільства, спонукають суспільствознавців до пошуків наукового обґрунтування цих зрушень, які визначають напрями і завдання суспільного розвитку. Поряд з іншими суспільними науками суттєву роль у цих пошуках може (і повинна) відігравати соціологія, котра вивчає взаємодії соціальних груп, націй і народностей, суспільства й особистості тощо. При цьому соціологія вивчає шляхи вдосконалення соціальної сфери і “виробляє” відповідні соціальні прогнози.

Спільно з представниками інших суспільних наук соціологи продовжують всебічні дослідження соціального розвитку різних груп і верств українського соціуму, механізмів дії соціальних закономірностей, що діють у різних сферах суспільного життя, у їхньому взаємозв'язку.

З огляду на сказане вище монографія Валерія Пилипенка є вельми актуальною й корисною для розроблення теорії та практики вдосконалення життя сучасного українського суспільства. Автор рецензованої монографії цілком логічно зазначає, що за умов транзитивного суспільства дослідження стану масової свідомості й аналіз змін, що в ній відбуваються, особливо важливими є під кутом зору сприйняття суспільством певного режиму, зокрема авторитарного чи тоталітарного, його легітимації за умови відповідної готовності мас (с. 9). Аналізуючи поведінку людини за сучасних українських реалій, автор показує, що інтенсивність поведінкової активності детермінується низкою чинників, виокремлюючи серед них основні: 1) об'єктивні характеристики (стать, вік, стан здоров'я, професія тощо); 2) рівень матеріального добробуту сім'ї в його динаміці; 3) потреби та їх зміни; 4) моральні установки, цінності (с. 22–23).

Автор зазначає, що за роки правління Леоніда Кучми суспільство змінилося в напрямі соціальної диференціації. У результаті “ліберальних” реформ пересічні українці не лише не отримали своєї частки державної власності, а й стали менш соціально захищеними (порівняно з радянською добою). За часів так званих реформ національне багатство країни опинилося в руках низки кланів, представники котрих, збільшуючи свої капітали, тим самим дедалі більше погіршують умови життя більшості населення України. Саме зміцнення економічного й політичного статусів цих кланів стало основним “досягненням” усієї попередньої влади (с. 27).

Історія ХХ століття засвідчила, що визнання поліваріантності історичного процесу означає визнання різних моделей розвитку суспільства, уgruntованих, з одного боку, на різноманітні економічних, політичних і духовних передумов в окремих країнах, а з іншого — на різному розумінні історичними суб'єктами цілей, змісту і функцій відповідного ладу. І в цьому аспекті Валерій Пилипенко слушно стверджує, що ринкова модель розвитку суспільства передбачає багатоукладність економіки, наявність ринкових регуляторів; відкритість до світогосподарських впливів і залучення до міжнародного поділу праці; створення громадянського суспільства з багатоманітним інтересів; формування правової держави тощо (с. 31).

Аналізуючи політичний простір України як такий, що детермінується діяльністю владних еліт, автор зазначає, що проголошення незалежності України було закономірним наслідком тривалої боротьби української національної еліти за національну свободу. Революційні зміни у 1990–1991 роках сталися завдяки об'єднанню націонал-демократів, демократів і “націонал-комуністичої” номенклатури. Саме це об'єднання дало змогу утримати суспільство від громадянської війни, анархії, повільно перейти на інший шлях розвитку (с. 91).

Автор монографії справедливо, на мій погляд, вважає, що нині на порядку денному стоїть питання консолідації еліти (с. 132). Ця проблема є актуальною впродовж усього періоду існування незалежної української держави, але такого глибокого розколу еліт, як зараз, ще не було; всі спроби, що мали місце раніше, згуртувати еліти навколо гуманітарних проблем (спільного бачення історії, статусу мов, переосмислення минулого) нічого не дали. Тож нині потрібен вихід за межі застарілої парадигми. Необхідно знайти нову базу для об'єднання. Наприклад, консолідація еліт, на думку автора монографії, може мати за підставу подолання проблем сьогодення і розв'язання викликів майбутнього (с. 132).

Автор свідомо не вдається до аналізу діяльності вітчизняних елітних груп упродовж останнього періоду (після президентських виборів 2010 року). Адже рано робити якісь серйозні висновки, діагностуючи істотні зміни в політичному полі України. Окрім того, цей період вимагає окремого детального аналізу.

Вельми своєчасним є авторський аналіз етнокультурної сфери українського суспільства (с. 133–207). Спираючись на соціологічні дослідження, автор монографії показує, що більшість населення України перебуває в полоні стереотипів, які заважають вивільненню й розвитку потенціалу вільного економічного зростання суспільства (с. 161). Репрезентативні опитування на українських теренах в останні роки ХХ століття засвідчили, що такі стереотипи економічної свідомості, сформовані десятиліттями панування комуністичної ідеології й патерналістської зорієнтованості державної економічної системи, тією чи іншою мірою властиві більшості громадян України, незалежно від їхньої етнічної належності. Разом із тим поширеність і вкоріненість стереотипів минулого у масовій свідомості, а отже, перспективи їх подолання великою мірою визначаються належністю людей до тих чи інших соціальних і етнічних груп.

В.Пилипенко, на мій погляд, слушно підмітив, що у складній ситуації передісного періоду, коли закономірно стикаються протилежні інтереси, здоровий на-

родний глузд виробляє такі захисні механізми, норми поведінки на побутовому рівні, адаптаційні заходи щодо пекучих проблем виживання, які у підсумку запобігають втраті Україною її державності, непоправному знищенню її культурного, освітнього, наукового, духовного потенціалу. Проте зараз конче важливим є свідоме вироблення позитивної національної філософії, проголошення ясних, доступних розумінню більшості багатонаціонального населення держави цілей, викристалізованих в єдиній національній ідеї (с. 188).

Нині величезного значення в розбудові національної державності на демократичних засадах набуває формування культури міжнародних відносин як невіддільної складової політичної культури демократичного суспільства. Одним із важливих аспектів цього завдання є взаємотолерантність представників різних національностей за умов кризових явищ в економічній, політичній, соціальній та духовно-культурній сферах сучасного українського суспільства.

У цьому контексті продуктивним і результативним є використання автором монографії методики Н.Паніної та Є.Головахи, призначеної для вимірювання напруженості міжгрупових відносин у термінах соціальної дистанції (с. 193). До речі, Н.Паніна, аналізуючи результати вимірювання латентних психологічних інтенцій, дійшла висновку про зміцнення несприятливої тенденції до зростання національної ізольованості та ксенофобії в масовій свідомості громадян України починаючи з кінця 1990-х років. Це свідчить про нагальність дослідження процесів, що відбуваються в цій сфері суспільного життя.

Безумовно, цікавим в історичному та соціологічному ракурсі є розділ рецензованої монографії, присвячений вітчизняній освіті, її історії, сучасному стану і перспективам. Нині потрібен філософсько-соціологічний аналіз фундаментальних основ і парадигм педагогічної науки, її зв'язків із суспільною практикою (с. 222). Специфічні ознаки "української" кризи освіти полягають у необхідності збереження освітньої системи принаймні на колишньому рівні, підтримки того, що ще залишилося в цій сфері, щоби руйнування освіти не стало необоротним. Тому філософія освіти в Україні має виходити зі спільності долі країни та її освітнярської царини, а отже, на часі говорити про нову "кризову" філософію освіти.

Можна зрозуміти (і підтримати) автора монографії щодо аналізу іноземних систем освіти (с. 230–242). Підсумовуючи аналіз, В.Пилипенко висновує, що на всіх рівнях управління освітою існує тісний взаємозв'язок між децентралізацією, демократією й участю (с. 242). Зусилля, що їх докладають упродовж останніх років у розвинених країнах світу з метою задоволення вимог демократичного менеджменту освіти, дають широко визнані результати. Сучасний розвиток демократичного суспільства, звісно, вимагає подальших зрушень. Проте, як справедливо зазначає автор монографії, вже здобутий досвід організації і вдосконалення освітніх систем різних країн має бути максимально ефективно використаний у процесі реформування системи вищої освіти в Україні.

Безумовно, цікавим є розділ, присвячений стану української науки під кутом зору соціології. Слід зауважити, що автор майже 30 років працює в системі Української академії наук, є автором понад 300 наукових праць, вагома частка яких стосуються системи української науки. Як член низки зарубіжних і вітчизняних академічних спільнот, а також спеціалізованих учених рад із захисту докторських дисертацій у провідних інститутах НАН України, В.Пилипенко може обґрунтовано засвідчити реальний стан вітчизняної академічної спільноти (с. 260). На жаль, середній вік академіків і членів-кореспондентів НАНУ підтверджує неабиякий супротив входженню до НАН України талановитих молодих учених, котрі не поступаються своїми науковими досягненнями старшим колегам. Саме така корпора-

тивність НАН України, на думку автора, великою мірою спричиняється до появи нових громадських та галузевих академій.

Разом із тим Пилипенко доходить висновку, що Національна академія наук України як вища наукова інституція має достатній потенціал, аби за належної підтримки держави забезпечувати необхідний розвиток фундаментальних наук, брати активну участь у процесі демократичної трансформації українського суспільства (с. 263). При цьому автор монографії зазначає, що вітчизняна академія наук потребує суттєвої реорганізації. Головною метою реформування НАН України має стати сприяння ефективній та результативній діяльності академічної спільноти за умов становлення ринкового господарювання й соціальної держави.

“Родзинкою” рецензованої монографії є розділ “Суспільство і медицина: проблеми взаємодії”, в якому автор показує медицину як відображення цінностей суспільства, зокрема у взаєминах лікаря й пацієнта за ринкових реалій. Сьогодні медицина й охорона здоров’я немислимі без активного втручання держави. Вони, своєю чергою, є чинником економічного прогресу і державної безпеки. Здоров’я нації можна розглядати як чи не найважливішу складову процесу розбудови української держави. Проте обговорення цієї проблематики передбачає диференціацію понять “охорона здоров’я” і “медицина” (медична допомога). Перше поняття є ширшим, тобто медична допомога (медицина) є однією зі складових охорони здоров’я, але такою, що її якість є найвідчутнішою у сприйнятті кожної людини.

Дуже цікавим і своєчасним є дослідження маркетингової сутності взаємовідносин лікаря й пацієнта. З’ясування змісту і структури цих взаємин є адекватним методологічним підходом для вироблення форм і методів їх оптимізації. Ідеться про вплив на систему в цілому з метою пошуку оптимальних моделей її функціонування. І автор монографії слушно зазначає, що охорона здоров’я як об’єкт управління — з огляду на специфічні відносини суб’єктів у цій системі (лікаря й пацієнта) — на сучасному етапі суспільного розвитку поряд зі складною сукупністю соціальних, політичних, соціокультурних і духовно-ідеологічних чинників підпорядковується законам економічним і технологічним.

Завершуючи аналіз монографії В.Пилипенка, слід зазначити пріоритетність застосованого автором багатоаспектного підходу в соціологічних дослідженнях життєдіяльності суспільства, зокрема в пострадянському просторі.